

نقش ماده‌تاریخ در ارتقای جاذبه‌های گردشگری فرهنگی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۶/۲۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۴/۰۸/۰۳

سید مرتضی حسینی بیدگلی^۱ علیرضا قوجه زاده^{۲*} شمس‌الواصف زاده^۳

۱- دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ورامین- پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، تهران، ایران

۲- استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ورامین- پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، تهران، ایران

۳- استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ورامین- پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، تهران، ایران

چکیده

ماده‌تاریخ‌ها، به‌صورت کتیبه‌های شعری یا نثری که سال ساخت یا وقوع رویدادی را با محاسبه حروف ابجد بیان می‌کنند، از جلوه‌های هنری و ادبی معماری اسلامی - ایرانی و بخشی از میراث ناملموس فرهنگی ایران و جهان اسلام به‌شمار می‌آیند. این عناصر، علاوه بر کارکرد مستندسازی، حامل لایه‌هایی از اطلاعات تاریخی، فرهنگی، هنری و مذهبی‌اند و از رهگذر زیبایی‌شناسی کلامی و نمادشناسی، پنجره‌ای به گذشته می‌گشایند. پیوند این ویژگی‌ها با تجربه زیسته گردشگری می‌تواند فراتر از مشاهده صرف بنا، به خلق تجربه‌ای غنی و چندبعدی منجر شود که بر جذابیت و ماندگاری خاطره سفر می‌افزاید. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از مطالعات بین‌رشته‌ای در حوزه‌های ادبیات و گردشگری، کارکردهای ماده‌تاریخ در جذب گردشگران داخلی و خارجی را بررسی کرده است. نتایج نشان می‌دهد که ماده‌تاریخ از طریق تقویت هویت تاریخی، خلق روایت‌های داستانی و ایجاد جلوه‌های بصری منحصربه‌فرد، ظرفیت بالایی برای به‌کارگیری در بازاریابی فرهنگی و توسعه پایدار گردشگری فرهنگی دارد. بهره‌برداری مؤثر از این ظرفیت، مستلزم حفاظت فیزیکی کتیبه‌ها، ارائه تفسیر چندزبانه و گنجاندن آن‌ها در برنامه‌ریزی‌های گردشگری خلاق است.

واژه‌های کلیدی: ماده‌تاریخ، گردشگری فرهنگی، میراث ناملموس، ابجد، روایت‌پردازی تاریخی.

مقدمه

ماده‌تاریخ‌ها، که غالباً در قالب اشعار موزون و آمیخته با مفاهیم مذهبی، تاریخی یا ادبی بر سطوح معماری و اشیای نفیس نقش می‌بندند، بخشی کمتر شناخته‌شده اما غنی از میراث ملموس و ناملموس ایران محسوب می‌شوند. این سنت هنری که پیشینه‌ای چندصدساله دارد، در بطن خود ترکیبی از مهارت شاعران، خوشنویسان و معماران را بازتاب می‌دهد. نگارش چنین کتیبه‌هایی مستلزم تسلط بر علوم ادبی، محاسبه دقیق حروف ابجد و آگاهی از نمادها و نشانه‌شناسی فرهنگی دوره خود بوده است. از این‌رو، ماده‌تاریخ نه تنها یک ثبت‌کننده تاریخ، بلکه یک گواه هنری، فرهنگی و فکری از جامعه‌ای است که آن را پدید آورده است.

با وجود این جایگاه چندبعدی، جایگاه ماده‌تاریخ‌ها در گفتمان گردشگری، به‌ویژه گردشگری فرهنگی، کمتر مورد واکاوی نظام‌مند قرار گرفته است. اهمیت این خلأ پژوهشی از آن‌جا آشکار می‌شود که گردشگری فرهنگی معاصر، هم‌زمان با حرکت به سوی تجربه‌های منحصربه‌فرد و روایت‌های بومی، در پی عناصر هویت‌ساز و داستان‌محور است. ماده‌تاریخ دقیقاً چنین ظرفیتی دارد: روایتی قابل لمس و دیداری که هم در متن (واژگان و مضامین) و هم در زمینه (بافت تاریخی و هنری بنا) معنا می‌یابد.

بر اساس تعریف یونسکو (UNESCO, 2021)، گردشگری فرهنگی به واسطه ظرفیت‌ها و جاذبه‌های تاریخی، هنری و فرهنگی یک مقصد شکل می‌گیرد. در این میان، ماده‌تاریخ‌ها از جمله معدود عناصر معماری‌اند که هم بُعد هنری خوشنویسی و شاعرانگی را در خود دارند، هم نقش سند تاریخی را ایفا می‌کنند و هم ارزش تفسیری بالایی برای بازدیدکننده ایجاد می‌نمایند. این کتیبه‌ها، فارغ از کوتاهی یا بلندی متن، در انتخاب واژگان و مضامین، نه تنها سال و ماه ساخت یا رویداد را مستند می‌کنند، بلکه دریچه‌ای به سوی نظام فکری، باورهای مذهبی، ذائقه هنری و حتی دغدغه‌های سیاسی و اجتماعی صاحبان اثر و دوران آن‌ها می‌گشایند.

در واقع، ریشه این سنت به محاسبه تاریخ از طریق حروف الفبای ابجد بازمی‌گردد؛ روشی که در کل جهان اسلام کاربرد داشته لکن در بستر معماری ایرانی تلفیقی خاص از دقت ریاضی و خلاقیت ادبی و بصری یافته است. بدین ترتیب، ماده‌تاریخ را می‌توان پلی میان متن و مکان دانست، پلی که درک آن برای گردشگر، تجربه بازدید را از سطح دیدن صرف به تجربه‌ای چندحسی و غنی ارتقا می‌دهد. آنچه تاکنون مغفول مانده، چگونگی شناسایی، تفسیر و بهره‌برداری از این ظرفیت در چارچوب توسعه پایدار گردشگری فرهنگی است؛ موضوعی که این مطالعه به آن خواهد پرداخت.

پیشینه پژوهش

در مطالعات پیشین عمدتاً ماده‌تاریخ را از منظر ادبی یا معماری بررسی کرده‌اند. در حوزه گردشگری، پژوهشی مبنی بر بهره‌برداری از عناصر هنری سنتی در ارتقای تجربه بازدید دیده نشد. این خلأ پژوهشی ضرورت انجام مطالعه حاضر را تقویت می‌کند. در حوزه تاریخ هنر، پژوهش‌ها بیشتر

بر تحلیل محتوایی و زیبایی‌شناختی ماده تاریخ‌ها متمرکز بوده‌اند. این پژوهش‌ها غالباً به جنبه‌های کتیبه‌شناسی، زبان‌شناسی و تفسیر معنایی ماده تاریخ‌ها، از جمله روش‌های محاسبه ابجد، انتخاب واژگان و ارتباط معنایی با بنا، پرداخته‌اند.

- هنرفر، لطف‌الله. (۱۳۴۳). گنجینه آثار تاریخی اصفهان. اصفهان: انتشارات فرهنگ اصفهان. این کتاب شامل بخش‌هایی درباره کتیبه‌های ماده تاریخ کاخ‌ها و پل‌ها است.

- شریف‌زاده، مهدی. (۱۳۹۳). درآمدی بر تاریخ ذهنیت عامه در معماری ایران. مجله تاریخ پژوهی، ۶(۲۱)، ۴۵-۶۸.

- نامور، سید محمدحسن؛ شریفی، اصغر. (۱۳۹۲). عوامل مؤثر بر معماری ایران با تأکید بر عنصر تاریخ. همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی. در این مقاله به بررسی سیر تحول ذهنیت عمومی در معماری ایران و پیوند آن با مفاهیم هویت تاریخی پرداخته شده است.

- رضوانی، پرویز. (۱۳۹۳). بررسی چگونگی کاربرد اسناد در مطالعات تاریخ معماری ایران. فصلنامه مطالعات معماری ایران، ۶(۳)، ۱۱۵-۱۳۸. این مقاله شامل بررسی نقش عوامل تاریخی، از جمله سنت‌های نوشتاری و ماده تاریخ‌ها، بر شکل‌گیری بناها است.

در حالی که ماده تاریخ‌ها به طور طبیعی دارای ارزش‌های زیبایی‌شناختی و تاریخی هستند، نحوه معرفی و ارائه آن‌ها به گردشگران می‌تواند تأثیر بسزایی در افزایش جذابیت و ایجاد تجربه گردشگری غنی‌تر داشته باشد. پژوهش‌های حوزه گردشگری اغلب بر مفاهیم کلان‌تری مانند برندسازی مقصد، مدیریت تجربه گردشگر، و توسعه محصولات گردشگری فرهنگی تمرکز دارند. نیاز به مطالعات نظام‌مند که بتواند ارتباط میان ویژگی‌های خاص ماده تاریخ‌ها (مانند ماهیت رمزی، زیبایی خط و پیام نهفته) و استراتژی‌های جذب گردشگر را تبیین کند، احساس می‌شود. این مقاله با پر کردن این شکاف پژوهشی، تلاش دارد تا با نگاهی بین‌رشته‌ای، نقش ماده تاریخ را در جذب گردشگر مورد بررسی قرار دهد و راهکارهای عملیاتی را برای استفاده از این ظرفیت ارائه نماید.

مبانی نظری

۱- ابجد: «أَبْجَد (ا، ب، ج، د)، ترکیب ۴ صامت نخست از صامتهای بیست و دوگانه سامی - عربی که از باب اختصار بر ترتیب کهن الفبای عربی اطلاق شده‌است. از زمانی که در کنار خط‌های شکل‌نگار (مصری) و الفباهای هجایی (میخی شرقی)، الفبایی مرکب از حروف صامت یافت شده‌است» (آذرنوش، ۱۳۷۴: ۲/۳۶۰).

این کلمه اولین کلمه از هشت کلمه مصنوعی است که اعراب برای ترتیب و تنظیم حروف الفبای خود ساخته‌بودند. این کلمه به کل الفبای عربی که به ترتیب أَبْجَدْ، هَوَزْ، حُطَى، کَلَمَنْ، سَعْفَصْ، قَرَشَتْ، ثَخِذْ، ضَطْلِعْ، تنظیم و خوانده می‌شود، اطلاق شده است. ترتیب این صامتهای بی‌گمان از زمان‌های دور همین بوده‌است، زیرا در برخی نگارش‌های عبری کهن (مثلاً سفال‌نوشته‌های سامره) بعضی از علائم، احتمالاً بر عدد دلالت داشته است و اگر به حرف، ارزش عددی می‌دادند، ناچار ترتیب

را نیز باید مراعات می‌کردند. این الفبا از طریق زبان‌های آرامی و عاقبت زبان و خط نَبَطی به عربی راه یافت» (همان).

از این کلمه‌ها، شش کلمه اول بر طبق ترتیب الفبای فینیقی ساخته شده و دو کلمه آخر از حروف خاص زبان عربی تشکیل شده است. اعراب نیز مانند یونانیان برای هر یک از حروف الفبا، عددی قابل بودند. از این حروف به‌عنوان نشانه برای نمایش اعداد استفاده می‌شده که آن را حساب جَمَل می‌نامیدند. حساب جَمَل در نجوم و محاسبه و علوم غریبه معمول و متداول بود. حروف ابجد و اعداد مربوط به آن‌ها در ساختن ماده تاریخ و معما مورداستفاده قرار می‌گیرد (ذوالقدری، ۱۳۷۶: ۲-۳). شاعران نیز در فن ماده‌تاریخ، با انتخاب کلمات یا عباراتی که مجموع ارزش عددی حروف آن‌ها برابر با سال وقوع یک رویداد باشد، تاریخ را به‌صورت شعری ثبت می‌کنند. برای مثال، عبارت «نور» (ن=۵۰، و=۶، =۲۰۰) جمعاً ۲۵۶ را نشان می‌دهد، که می‌تواند بخشی از یک سال هجری باشد. این روش، علاوه بر دقت ریاضی، نیازمند مهارت ادبی است؛ زیرا شاعر باید عبارتی معنادار و متناسب با مضمون شعر انتخاب کند.

۲- ماده‌تاریخ: ماده‌تاریخ از جلوه‌های زیبایی ذوق و اندیشه ایرانی است و آن مقید کردن ارقام

فرّار و اشتباه‌پذیر ریاضی به حروف دری و بیان سال‌های تاریخی در قالب کلمات، جمل و عبارات به منظور حفظ و ضبط صحیح تاریخ وقایع مختلف است. (صدری، ۱۳۷۸: الف-ب) در این نوع ادبی یا تفنّن ادبی که به اختصار «ماده‌تاریخ» می‌گوییم، ذکر روزها و ماه‌ها و سال‌ها، با حساب ابجدی آمده است، در این حساب حروف عربی به نظم ابجدی (نه ابثی) از یک تا هزار شماره دارند و آوردن هریک از آن‌ها به منزله ایراد یک عدد است.

این فن در آغاز امری ساده و بی‌تکلف بود؛ اما با گذر زمان، ذوق آزمایی ادیبان و پیرایه‌پردازی ایشان، پیچیدگی و غنای بیشتری به آن بخشید. از اعداد فارسی ساده گرفته تا حروف ابجد و نهایتاً جملات و کلمات معنی‌دار، هر یک از این شیوه‌ها به فراخور زمان، جایگاهی ویژه یافتند.

عبارات تاریخ‌دار در طیف وسیعی از موضوعات سروده یا نوشته می‌شدند که می‌توان برخی از آن‌ها را در دسته‌های زیر جای داد:

- ولادت، ازدواج، وفات، عزل و نصب، جلوس، فتوحات و شکست‌ها.
- ساخت، بازسازی یا مرمت بناهایی چون مساجد، زیارتگاه‌ها، مدارس، گرمابه‌ها، قلعه‌ها، پل‌ها، باغ‌ها و بازارها.
- رخداد بلایای طبیعی یا انسانی مانند سیل، زلزله، قحطی و وبا.
- کتابت قرآن، ادعیه، دواوین و رسالات.
- مناسبت‌های متفرقه حتی در امور روزمره (مانند کشیدن دندان یا درمان شکستگی).

بر اساس متون بدیع، ماده‌تاریخ با معما، چیستان و لغز رابطه‌ای نزدیک دارد و نوعی از «تعمیه‌های جملی» به‌شمار می‌آید؛ تعمیه‌ای که از حساب جَمَل (ابجد) استفاده می‌کند. سیر این هنر را می‌توان در چند مرحله دید:

مرحله ابتدایی: استفاده از اعداد فارسی به صورت صریح و ساده. همانند، سروده‌های کسایی مروزی به مناسبت تولد خود در سال ۳۴۱ ق.

مرحله ابجدی: به کارگیری حروف بی معنی یا ترکیب‌های مشوش برای پنهان کردن سال برای نمونه: مسعود سعد سلمان برای تاریخ انتصاب محمود بن ابراهیم غزنوی (۴۶۹ ق).

مرحله معنادار و تعمیمه‌های جملی: ترکیب جملات و واژه‌های معنادار به گونه‌ای که مجموع ارزش ابجدی آن‌ها سال واقعه را بیان کند. این روش در عصر صفوی و پس از آن به اوج رسید. دوران صفویه، سده‌های هشتم و نهم هجری و نیز دوره بازگشت ادبی، زمان شکوفایی این فن بود. شاعران مشهوری در این دوره فعالیت داشتند و حتی برخی پادشاهان نیز خود ماده تاریخ سرایی می‌کردند (نصرآبادی، ۱۳۶۱). این روند تا دوره معاصر تداوم یافت و در کنار اشعار ساده، نمونه‌هایی پیچیده و اعجاز‌گونه نیز خلق شد.

بر اساس تقسیم‌بندی دبیرسیاقی (۱۳۹۰)، ماده تاریخ‌ها به یازده گونه منظوم و منثور تقسیم می‌شوند، از جمله:

- **تاریخ معمولی با اعداد صریح فارسی:** در این شیوه، از اعداد فارسی به صورت ساده و بی‌پیرایه استفاده می‌شد. بیان آن طبیعی، ابتدایی، آسان و کاملاً صریح بود و هیچ کاربردی از حساب جمل در آن دیده نمی‌شد؛ از این رو تاریخ‌ها به سادگی قابلیت تغییر و تحریف داشتند. قدیمی‌ترین این گونه را کسایی مروزی به مناسبت روز و ماه و سال تولدش سروده است:

«به سیصد و چهل و یک رسید نوبت سال چهارشنبه و سه روز مانده از شوال سرود
بیامدم به جهان تا چه گویم و چه کنم گویم و شادی کنم به نعمت و مال»
(درخشان، ۱۳۶۴: ۴)

- **تاریخ با حروف و کلمات بی معنی:** برای نمونه ابیات زیر در تاریخ تولد ابوعلی سینا (شجع=۳۷۳) و تاریخ کسب علوم (شصا=۳۹۱) و سال فوتش (تکز=۴۲۷) است:

حجه الحق ابوعلی سینا در شجع آمد از عدم به وجود
در شصا کرد کسب جمله علوم در تکز کرد این جهان بدرد
(نخجوانی، ۱۳۴۳: ۱)

- **تاریخ با جملات معنادار (تعمیمه‌های جملی):** در این مرحله، واژه‌های معنادار برای ماندگاری تاریخ واقعه به کار رفت و پیچیدگی این فن به حدی رسید که تنها افراد ماهر قادر به گشودن راز تعمیمه‌ها بودند. آنان معمولاً تخلص معمایی برگزیده و با تألیف آثار متعدد، روش‌ها و قواعد معماگویی و معماسرایی را تبیین کردند. در نتیجه، گونه‌های مختلف تاریخ‌گویی و معماپردازی به زبان‌ها و شیوه‌های گوناگون رواج یافت؛ حتی برخی، از اشعاری فاقد اشاره مستقیم، تاریخ وقایع یا وفات افراد را استخراج می‌کردند. این فن در عصر صفوی رونق داشت و برخی پادشاهان نیز آن را به کار می‌بستند (نصرآبادی، ۱۳۶۱: ۱۰). در دوره بازگشت ادبی، روش‌های متکلف تا حدی کنار گذاشته شد و تاریخ‌گویی به شیوه ساده پیشینیان بازگشت، هرچند شماری از شاعران همچنان به خلق نمونه‌های پیچیده و پرآرایه ادامه دادند (نصرآبادی، ۱۳۶۱: ۴۷۲-۴۷۳)

ابیات زیر گزیده‌ای از اشعار آذربئیگدلی است که به مناسبت ازدواج ابوالفتح خان زند، سروده شده: هرکس به نثاری شده نازان به خود، آذر کز مرتبه نازند به او اهل نوامیس چون دید روا نیست نثاری نفرستد! این قطعه که آراست به ترصیع و به تجنیس با نقد دعا کرد روان چامه تاریخ «شد جای سلیمان»، به «سراپرده بلقیس» (آذر بیگدلی، ۱۳۶۶: ۲۹۴)

اگر مجموع اعداد حاصل از عبارات آخر این قصیده، یعنی: «شد جای سلیمان = ۵۰۹» و «سراپرده بلقیس = ۶۷۴» با یکدیگر جمع شوند، عدد ۱۱۸۳ حاصل می‌شود، این رقم برابر است با سال ازدواج ابوالفتح خان فرزند کریم خان زند.

۳- گردشگری فرهنگی: سازمان جهانی گردشگری سازمان ملل متحد (UNWTO) گردشگری فرهنگی را به عنوان یکی از زیرشاخه‌های مهم صنعت گردشگری معرفی می‌کند که انگیزه اصلی آن «یادگیری، کشف، تجربه یا استفاده از جلوه‌های میراث فرهنگی ملموس و ناملموس در مقصد» است. این جلوه‌ها می‌توانند شامل بازدید از آثار تاریخی، باستانی و معماری، موزه‌ها، مکان‌های مذهبی، مراکز هنری، جشنواره‌ها، آیین‌ها، موسیقی، تئاتر، صنایع دستی و شیوه‌های سنتی زندگی باشند. هدف این نوع گردشگری نه صرفاً تفریح، بلکه ایجاد درک عمیق‌تر از فرهنگ مقصد، ارتقای آگاهی تاریخی و همچنین ایجاد ارتباط بین گردشگر و جامعه محلی است (UNWTO, 2018).

۴- گردشگری ادبی: گردشگری ادبی شاخه‌ای تخصصی از گردشگری فرهنگی است که در آن انگیزه اصلی سفر، تجربه و بازدید از مکان‌هایی است که با زندگی، آثار یا تخیل نویسندگان، شاعران و شخصیت‌های ادبی مرتبط هستند. این مکان‌ها می‌توانند خانه و محل زندگی نویسنده، مکان وقوع رویدادهای داستانی، شهرهای الهام‌بخش آثار ادبی، آرامگاه ادیبان بزرگ یا حتی مسیرهایی باشند که در آثار ادبی توصیف شده‌اند. هربرت (۲۰۰۱) در تحقیق خود بیان می‌کند که گردشگری ادبی نه تنها فرصتی برای بازآفرینی تجربه‌های متنی ایجاد می‌کند، بلکه به گردشگر امکان می‌دهد بُعد عاطفی و فرهنگی آثار ادبی را در فضای واقعی آن‌ها لمس کند. این نوع گردشگری اغلب با برگزاری جشنواره‌های کتاب، همایش‌های ادبی و برنامه‌های فرهنگی شهرهای ادبی (مانند آنچه یونسکو در شبکه «شهرهای خلاق» دنبال می‌کند) تقویت می‌شود.

تحلیل و بحث

نقش ماده تاریخ در جذب گردشگر فرهنگی و ادبی

ماده تاریخ‌ها به‌عنوان بخشی از میراث مکتوب بر کالبد معماری، نه تنها کارکرد ثبت تاریخ احداث یا مرمت بنا را ایفا می‌کنند، بلکه به خلق یک «جاذبه فرهنگی زنده» در بستر گردشگری کمک می‌نمایند. در چارچوب تعریف گردشگری فرهنگی که هدف آن ایجاد ارتباط معنادار بین گردشگر و میراث ملموس و ناملموس مقصد است (UNWTO, 2018)، و با توجه به ویژگی‌های گردشگری

ادبی که بر تجربه مکان‌های پیوند خورده با تولیدات ادبی و زیبایی‌شناختی تأکید دارد (Herbert, 2001)، ماده تاریخ‌ها می‌توانند به‌عنوان نقاط کانونی تجربه گردشگری عمل کنند.

از منظر هویت‌بخشی، ماده تاریخ‌ها روایتی موجز و شاعرانه از تاریخ، بانی، و شرایط زمان ساخت بنا را در قالب خطاطی و هنر تزیینی ارائه می‌کنند. این امر باعث می‌شود بنا از یک سازه فیزیکی صرف، به یک «راوی تاریخی» ارتقا یابد. نمونه بارز آن، کتیبه مدرسه چهارباغ اصفهان است که با بهره‌گیری از خط ثلث و کاشی‌کاری، تاریخ ساخت و نیت واقف را در متن و بستر هنری اصیل حفظ کرده است.

ماده تاریخ با رمزگذاری سال ساخت یا وقوع یک رویداد در قالب شعر یا عبارت موزون، میان بازدیدکننده و بانی یا سازنده بنا پلی ارتباطی برقرار می‌کند. این پیوند نه تنها اثر را از یک بنای بی‌نام و نشان متمایز می‌سازد، بلکه بُعد انسانی و شخصی به آن می‌بخشد. گردشگر با خواندن یا شنیدن این بیت یا عبارت، گویی با فردی از گذشته سخن می‌گوید و تاریخ را در قالبی زنده و ملموس تجربه می‌کند.

ماده تاریخ‌ها بازتاب‌دهنده سنت‌ها، باورها و ذوق هنری جامعه‌ای هستند که اثر در آن پدید آمده است. اصالت این کتیبه‌ها، که بیانگر دانش، فرهنگ بومی و روح زمانه‌اند، برای گردشگران فرهنگی جوایز تجربه‌های اصیل، جذابیتی ویژه دارد. برخلاف نشانه‌های مدرن، این آثار حامل هویتی عمیق و ریشه‌دار بوده و می‌توانند به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از برند فرهنگی یک مکان ایفای نقش کنند.

شهرهایی که از مجموعه‌ای از بناهای مزین به ماده تاریخ برخوردارند، فرصت آن را دارند که با طراحی مسیرها و رویدادهای گردشگری اختصاصی، ظرفیت‌های خود را به حداکثر برسانند. در بافت‌های تاریخی غنی که تعداد قابل‌توجهی از بناهای ارزشمند با این‌گونه کتیبه‌ها وجود دارد، ماده تاریخ می‌تواند به عاملی تعیین‌کننده در برندسازی شهری تبدیل شود. طراحی «تورهای ماده تاریخ» یا «مسیرهای کتیبه‌خوانی» نه تنها امکان جذب گردشگران علاقه‌مند به تجربه‌های تخصصی و عمیق‌تر را فراهم می‌آورد، بلکه به معرفی ابعاد خاص هویت تاریخی و فرهنگی منطقه کمک کرده و آن را از سایر مقاصد مشابه متمایز می‌سازد.

خوشنویسی و تکنیک‌های اجرایی همچون سنگ‌تراشی، کاشی‌کاری و گچ‌بری، به جذابیت دیداری ماده تاریخ‌ها می‌افزایند و آن‌ها را به نقاط کانونی توجه در فضاهای معماری بدل می‌سازند. ظرافت خط، ترکیب‌بندی دقیق کلمات و مهارت در اجرای آن‌ها بر روی سطوح متنوع—از سنگ و کاشی تا گچ و فلز—خود به‌تنهایی جاذبه‌ای بصری و فرهنگی به شمار می‌رود. بسیاری از این کتیبه‌ها، حاصل کار خوشنویسان و هنرمندان چیره‌دست هستند و نمونه‌های شاخصی از هنر خط، تذهیب و تزئینات معماری محسوب می‌شوند.

قابلیت ثبت این آثار در قالب عکس و ویدئو و انتشار آن‌ها در رسانه‌های اجتماعی، نقش مهمی در معرفی و ترویج مکان‌های تاریخی ایفا می‌کند. قدرت بصری بالای این کتیبه‌ها، آن‌ها را به عناصر ایده‌آل برای تولید محتوای جذاب در بازاریابی گردشگری فرهنگی تبدیل کرده است.

از منظر هنری، هم‌نشینی خوشنویسی، کاشی‌کاری و محتوای ادبی ماده‌تاریخ، تجربه‌ای چندحسی برای بازدیدکننده ایجاد می‌کند. این تجربه، مطابق با چارچوب «تفسیر خلاق میراث» (Creative Heritage Interpretation)، به افزایش مدت و کیفیت ماندگاری گردشگر در مقصد کمک می‌کند (Richards & Wilson, 2006). افزون بر آن، جنبه رمزگونه و معمایی کشف معانی و ارزش ابجدی متن، نوعی تعامل فکری را برمی‌انگیزد که با انگیزه‌های گردشگری شناختی (Cognitive Tourism) هم‌خوانی دارد.

از حیث امکان روایتگری، ماده‌تاریخ به راهنمایان گردشگری ابزار روایی غنی می‌دهد تا روایت تاریخی و اجتماعی را از نقطه‌ای مشخص آغاز کنند و از این طریق پیوند عاطفی گردشگر با مکان را افزایش دهند. در «مسجد نصیرالملک شیراز»، وجود کتیبه‌های ماده‌تاریخ علاوه بر زیبایی بصری، بستری برای روایت تاریخ دوره قاجار و جایگاه بانیان در تحولات شهری فراهم کرده است. در حیطه گردشگری تخصصی، علاقه‌مندان به شعر، خوشنویسی و تاریخ به‌صورت آگاهانه به مکان‌هایی با ماده‌تاریخ‌های شاخص سفر می‌کنند. برای مثال، «کاروانسرای زبید» در خراسان رضوی به‌واسطه کتیبه تاریخی خود، علاوه بر ارزش معماری، به مقصدی برای پژوهشگران و گردشگران ادبی تبدیل شده است. ماده‌تاریخ‌ها پیوندی زنده بین گذشته و حال ایجاد می‌کنند و بر اصالت مکان می‌افزایند. این ویژگی برای گردشگرانی که به دنبال تجربه «مکان اصیل» هستند، امتیاز محسوب می‌شود.

روایت‌پردازی و تجربه بازدید در پیوند با ماده‌تاریخ

ماده‌تاریخ‌سازی، هنری ادبی با ریشه‌های عمیق تاریخی و فرهنگی است که در آن شاعر یا نویسنده، رویداد یا حادثه‌ای را در قالب نظم‌ی آهنگین یا نثری موجز بیان می‌کند، به گونه‌ای که مخاطب علاوه بر بهره‌مندی از ارزش زیبایی‌شناختی اثر، سال دقیق وقوع رویداد را نیز به خاطر بسپارد. این عبارت یا بیت تاریخ‌دار معمولاً در پایان متن قرار می‌گیرد و با استفاده از ابیات یا جملات پیشین، زمینه ذهنی لازم را برای ثبت پایدار حادثه در ذهن مخاطب فراهم می‌آورد. شکل منظوم این هنر غالباً در قالب‌هایی چون قطعه، رباعی و گاه قصیده یا ترکیب‌بند سروده می‌شود و معمولاً از یک تا پنج یا شش بیت فراتر نمی‌رود.

هرچند بررسی ماده‌تاریخ‌ها از منظر تاریخی، ادبی و هنری همواره محل توجه پژوهشگران بوده، اما ظرفیت بالقوه آن‌ها در صنعت رو به رشد گردشگری فرهنگی کمتر مورد واکاوی قرار گرفته است. امروزه گردشگران صرفاً به تماشای بناهای تاریخی بسنده نمی‌کنند؛ آنان به دنبال کشف «داستان» نهفته پشت هر اثر، برقراری ارتباط با تاریخ و فرهنگ آن دیار و یافتن عناصری هستند که این پیوند را عمیق‌تر سازد. در این میان، ماده‌تاریخ می‌تواند به‌عنوان یک عنصر منحصربه‌فرد، نقشی کلیدی در غنی‌سازی تجربه بازدید ایفا کند.

امکان روایت داستان پیدایش بنا، چرایی انتخاب عبارت و فرآیند رمزگشایی تاریخ به شیوه ابجد، تجربه‌ای تعاملی برای گردشگران فراهم می‌آورد. ماده‌تاریخ صرفاً یک عدد نیست بلکه روایتی

کوتاه و فشرده است که می‌تواند به رخدادهای تاریخی، شخصیت‌های مهم یا باورهای دینی و فلسفی اشاره داشته باشد. کشف معنای نهفته در آن، فعالیتی یادگیری‌محور و جذاب است که گردشگر را از ناظر منفعل به کاوشگری فعال تبدیل می‌کند.

پژوهش‌های روانشناسی شناختی نشان می‌دهد که حل معما یکی از فعالیت‌های فکری است که به طور طبیعی برای بیشتر افراد جذابیت دارد. این علاقه ریشه در میل ذاتی انسان به کاوش، کشف الگوها و دستیابی به حس رضایت پس از حل یک چالش ذهنی دارد. مطالعات منتشرشده در ژورنال *Frontiers in Psychology* بیان می‌کنند که معماها علاوه بر تحریک کنجکاوی و تقویت مهارت‌های استدلالی، نوعی «درگیری شناختی لذتبخش» ایجاد می‌کنند که افراد را به انجام مکرر این فعالیت ترغیب می‌کند (Knoblich et al., 2022).

راهنمایان گردشگری با گنجاندن این رمزگشایی و تحلیل اشعار در جریان بازدید، می‌توانند نه تنها محتوای تور را سرگرم‌کننده‌تر سازند، بلکه سطح دانش تاریخی و ادبی گردشگران را نیز ارتقا دهند، رویکردی که به‌ویژه برای نسل جوان، که با روش‌های سنتی آشنایی کمتری دارد، جذابیت دوچندان خواهد داشت.

نمونه‌هایی از آثار و بناهای حاوی ماده تاریخ

عمارت چهل‌ستون

کاخ چهل‌ستون، که عمارت اصلی باغی به همین نام در اصفهان است، بر اساس کتیبه‌ای که در سال ۱۳۲۷ ش. از زیر لایه‌های گچ‌اندود آشکار شد، در سال ۱۰۵۷ ق. ساخته شده است؛ پیش از کشف این کتیبه، تاریخ دقیق احداث بنا مشخص نبود (دهمشگی و جانزاده، ۱۳۶۶: ۲۶۳). این کتیبه شامل شعری فارسی است که بیت پایانی آن، ماده تاریخ ساخت بنا را بیان می‌کند:

مبارک بود، زان که تاریخ آن شد «مبارک‌ترین بناهای دنیا»

بر پایه حساب ابجد، جمع حروف مصرع «مبارک‌ترین بناهای دنیا» برابر با ۱۰۵۷ است که سال پایان ساخت کاخ در دوره صفوی را مشخص می‌سازد. این ماده تاریخ نه تنها زمان احداث بنا را ثبت می‌کند، بلکه با به‌کارگیری مکرر واژه «مبارک» حامل آرزوی برکت و شکوفایی برای کاخ نیز هست؛ امری که در بافت فرهنگی و نمادین معماری صفوی معنا و اهمیت مضاعفی دارد.

سردر مجلس شورای ملی

سردر مجلس شورای ملی، در کاخ بهارستان تهران، حامل یکی از مشهورترین ماده تاریخ‌های سیاسی ایران است. در سال ۱۳۲۴ قمری و هم‌زمان با فرمان مشروطه مظفرالدین شاه، عبارت «عدل مظفر» بر پلاکی فلزی به خط نستعلیق استاد محمدرضا کلهر نقش بست. جمع این دو کلمه بر اساس حساب ابجد دقیقاً برابر با ۱۳۲۴ است. این ماده تاریخ دو معنای هم‌زمان دارد: از یک سو به نام پادشاه وقت اشاره می‌کند و از سوی دیگر پیامی درباره عدالت و پیروزی نهضت مشروطه در بر دارد. این پلاک که با نشان شیر و خورشید تزیین شده بود، در موزه مجلس نگهداری می‌شود و از نظر پیوند ادبیات، سیاست و هنر خوشنویسی اهمیت ویژه‌ای دارد.

مسجد جامع عباسی

یکی از مهمترین مساجد دوره صفوی در شهر اصفهان، از لحاظ عظمت معماری و کثرت تزئینات، مسجد جامع عباسی است که در ضلع جنوبی میدان نقش جهان در سال ۱۰۲۰ هجری قمری (مؤلف تاریخ وقایع السنین و الاعوام، شروع ساختمان مسجد جامع عباسی را روز شنبه، بیست و دوم ماه صفر سال ۱۰۱۹ هجری قمری ذکر کرده است)، بفرمان شاه عباس اول، ساختمان آن شروع شده و در سال ۱۰۲۵ هجری قمری، ساختمان سردر و تزئینات کاشیکاری آن به منظور تکمیل آرایش اطراف میدان نقش جهان به اتمام رسیده است. ساختمان و تزئین سایر قسمت‌های مسجد تا آخرین سال حیات شاه عباس اول ادامه داشته و در زمان جانشینان وی، یعنی شاه صفی و شاه عباس دوم نیز ادامه داشته است. اسکندر بیک ترکمان در تاریخ عالم آرای عباسی، در باب تاریخ شروع ساخت مسجد بیتی گفته است که از این قرار است:

تاریخ این خجسته بنا خواستم ز دل از شوق گفت «کعبه ثانی بنا شده»

(منشی ترکمان، ۱۳۱۷: ۱۳۲ / ۸۳۱)

جمله «کعبه ثانی بنا شده» به حساب حروف ابجد، ۱۰۲۰ می‌شود که همان سال شروع ساختمان مسجد است.

کتیبه‌ای دیگر بر روی دری نقره‌ای، به خط نستعلیق برجسته توسط «رشیدا» خوشنویس معاصر صفوی، کتابت شده و با نقره و آب طلا مزین گردیده است. بیت پایانی این کتیبه بیانگر ماده تاریخ نصب در، در زمان سلطنت شاه صفی - جانشین شاه عباس - است:

فکر تاریخ کرد واهب و گفت «شد در کعبه در صفاهان باز»

حساب ابجد مصرع دوم، ۱۰۴۶ هجری قمری است، که تاریخ نصب این در را نشان می‌دهد. به‌طور کلی، کتیبه‌های مرتبط با این‌گونه آثار، اغلب با خط ثلث کتابت می‌شوند و در آنها شرح واقعه، روایتی از صدر اسلام، یا مضامین برگرفته از احادیث و آیات قرآنی بیان می‌گردد.

مسجد جامع بروجرد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مسجد جامع بروجرد یکی از نخستین مسجدهای ساخته شده در ایران است که در قرن دوم تا سوم هجری در شهر بروجرد بنا نهاده شده است. داخل گنبدخانه، منبری چوبی نه‌پله‌ای قرار دارد که با گره‌بندی‌های چوبی به شکل مشبک، قاب‌بندی‌های منبت‌کاری و تزئینات نفیس آراسته شده است. بر اساس ماده تاریخی که در دو بیت بر کناره پله ششم کنده‌کاری شده، تاریخ ۱۰۶۸ قمری - مقارن با دوران شاه‌عباس دوم - بر آن ثبت شده است. این منبر توسط درویش یارمحمد نجار ساخته شده است. بر قاب عمودی پله پنجم، کتیبه‌ای حک شده که شامل ماده تاریخ، نام بانی و سازنده منبر است:

شکر که از لطف خدای جهان یافت ز نو زیب زمین و زمان
 یار محمد چو به اخلاص دل کرد تمام منبر آن آستان
 منبری آنسان که ز بس رفعتش شد بر عرش برین نردبان
 از پی تاریخ چنین منبری گفت خرد: «منبر اخلاص دان»

عبارت «منبر اخلاص دان» بر اساس حروف ابجد، برابر با سال ۱۰۶۸ قمری است (مقدس، ۱۳۷۶: ۱۶۳/۵-۱۶۵).

مدرسه چهارباغ

این مدرسه به دستور شاه سلطان حسین صفوی (حک: ۱۱۰۵ - ۱۱۳۵ق) در چهارباغ اصفهان بنا شد. این مدرسه را مدرسه سلطانیه و مادر شاه نیز نامیده‌اند. در دولنگه اصلی مدرسه از یکپارچه چوب کلفت با روکش نقره ساخته شده که از نظر زرگری و نقاشی و قلمزنی شایان توجه است. اطراف لنگه سمت راست با خط نستعلیق خوش برجسته، هشت بیت نوشته شده که بیت تاریخ این است:

نگاشت کلک بدیع از برای تاریخ «گشاد حق به صفاهان در مدینه علم»

از جمع عدد حروف فرد آخر شعر آخر که ماده تاریخ بنا می‌باشد، سال یک‌هزار و یکصد و نوزده (۱۱۱۹ هـ ق) حاصل می‌گردد. و بدیهی است با وجود تاریخ‌های دیگری که در جاهای دیگر نوشته شده که بیشتر از میزان مزبور است، باید گفت که اساس بنای مدرسه، در این تاریخ انجام شده و در سال‌های بعد بر تزئینات و مرمت آن افزوده شده است. (ر.ک: رفیعی مهرآبادی، ۱۳۲۵: ۴۴۸)

در چهار طرف لوحه مزبور و در وسط هر ضلع، در قسمت‌های مثلث شکل، کلمات و عبارات: «الله، یا مفتّح الابواب، محمد، علی، نصر من الله و فتح قریب» نقش شده است. در اطراف سرسرای مدخل مدرسه، اشعاری از شاعری متخلص به افهم که هر مصرعی از آن در لوح‌های جداگانه نقش گردیده، در زیر درج می‌گردد:

از بی امام این علی بنا از شرق گفت: مدرس کلب‌علی و شاه دین سلطان حسین

در ذیل آن تاریخ بنا به اعداد یک‌هزار و صد و نوزده (۱۱۱۹) نوشته شده است. می‌نماید که این تاریخ، همان ماده تاریخی است شامل جمع حروف مطابق سال یک‌هزار و یکصد و بیست (۱۱۲۰) می‌باشد. (ر.ک: همان: ۴۴۹)

دانشسرای مقدماتی اهواز

بنای دانشسرای مقدماتی اهواز در سال ۱۳۱۴ هجری شمسی به پایان رسید و به کانونی برای آموزش و پرورش آموزگاران تبدیل شد. غلامرضا رشید یاسمی - شاعر، نویسنده، مترجم و استاد تاریخ دانشگاه تهران - که در شعرهایش تخلص «رشید» را برگزیده بود، ماده تاریخ این دانشسرا را در مصراع دوم بیت زیر، که با خطی خوش بر کاشی کاری پیشانی بنا نقش بسته، چنین سرود:

در پی تاریخ آن، گفتا رشید «دانش از دانشسرا گیرد غلا» (= ۱۳۱۴)

با گذر به دوره پهلوی و معاصر، سنت ماده تاریخ در معماری ایران تقریباً فراموش شد و جای خود را به کتیبه‌های ساده با ذکر تاریخ به عدد داد، اما نمونه‌های دوره‌های پیشین همچنان به‌عنوان گنجینه‌های هنری و فرهنگی مورد توجه پژوهشگران و دوستداران میراث قرار دارند.

گورستان تخت فولاد

گورستان تخت فولاد، واقع در جنوب شهر اصفهان، از جایگاهی ارزشمند در میراث فرهنگی ایران برخوردار است. این مجموعه که در زمره مهم‌ترین گورستان‌های ایران و جهان اسلام قرار می‌گیرد، هم‌ردیف با گورستان بقیع در مدینه منوره، قبرستان ابوطالب در مکه مکرمه، گورستان باب‌الصغیر در دمشق، گورستان وادی‌السلام در نجف اشرف و گورستان تاریخی شهر قم معرفی شده است. تخت فولاد به‌عنوان نمادی شاخص از هویت ایرانی در اصفهان، همچون موزه‌ای رو باز، هزاران اثر هنری را در خود جای داده است؛ آثاری که کمتر به آن‌ها توجه شده و نیازمند معناسازی و بازساخت مفاهیم پنهان در نقوش و کتیبه‌های سنگ قبرها هستند (درباره تخت فولاد، ر.ک: رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۲۱؛ جابری انصاری، ۱۳۷۸: ۱۷۰ و دانشنامه تخت فولاد چهار جلد).

به‌گفته بسیاری از پژوهشگران، تخت فولاد در کنار شکوه معماری و آثار عرفانی خود، از نظر تعداد و کیفیت ماده‌تاریخ‌ها، در میان بافت‌های تاریخی اصفهان جایگاهی ممتاز دارد. این ماده‌تاریخ‌ها که بر سنگ قبرها، وقف‌نامه‌ها و بناهای متنوع حک شده‌اند، همچنان بخشی از حافظه تاریخی و فرهنگی اصفهان را با بیانی هنرمندانه و ماندگار روایت می‌کنند. تاریخ‌های سنگ قبور در تخت فولاد انواع مختلفی دارند:

۱- **ثبت تاریخ فوت بدون ماده‌تاریخ:** در این شیوه، مصرع آخر شعر صرفاً تاریخ واقعی وفات را بیان می‌کند، بدون استفاده از فن ماده‌تاریخ، برای نمونه تاریخ وفات آقا سید جمال‌الدین، سروده نصری:

بهر تاریخ وفاتش زد رقم نصری چنین یک‌هزار و سیصد و هشتاد و هفت ماه الحرام

۲- **مصرع آخر به‌طور کامل ماده‌تاریخ:** در این روش، کل مصرع پایانی شعر با استفاده از حساب اجدد ساخته شده و بیانگر تاریخ وفات است. اکثر ماده‌تاریخ‌های سنگ قبور تخت فولاد در این دسته جای می‌گیرند.

گفت سیما بهر تاریخ وی از الهام غیب جای بگزیده بجنّت «مرشد کامل حسن» (= ۱۲۷۰)

۳- **ماده‌تاریخ به روش «جمع و خرج»:** در این شیوه، از یک مصرع، کلمه یا عبارت کوتاه به‌عنوان موضوع اصلی استفاده شده و سپس کلمه یا عبارت دیگری به آن افزوده می‌شود تا تاریخ دقیق به‌دست آید

در پی تاریخ اتمامش شدم در فکر گفت هاتف غیبم «قل ان الجنة للمتقين» (= ۱۳۲۵)

۴- **ماده‌تاریخ به صورت معما یا کنایه:** در این روش، تاریخ فوت به گونه‌ای رمزآلود و معمایی در شعر گنجانده می‌شود؛ معمولاً با کم و زیاد کردن حروف یا اعداد و استفاده از اشارات ضمنی.

چون علی از جمع بیرون شد به تاریخش سنا «گو نویسد: «در جنان بگرفته جا عبدالرسولی»

۱۴۳۲-۱۱۰=۱۳۲۲

۵- **نمونه‌های شاخص از تکایا و مشاهیر مدفون:** این نمونه‌ها برگرفته از قصاید و قطعات کوتاه هستند و به‌عنوان بخشی از هویت فرهنگی تخت فولاد اهمیت دارند.

تاریخ وفات شیخ محمدتقی رازی ایوانکی (تکیه مادر شاهزاده)

از پی تاریخ آن کلک ضیاء زد رقم «راه‌نمای امم کرد به جنت مقام» (= ۱۲۵۸)

تاریخ وفات، آقا محمد باقر چهار سوقی صاحب روضات (تکیه چهار سوقی) بررسی سرود به تاریخ فوتش این مصرع «مقام برد بفردوس حجه الاسلام» (= ۱۳۱۳)

موانع و راه کارهای استفاده از ماده تاریخ در جذب گردشگری

ناشناخته بودن مفهوم حروف ابجد برای گردشگران، فقدان تابلوها و بروشورها و آسیب‌های فیزیکی کتیبه‌ها از جمله موانع پیش رو است. برای بهره‌گیری مؤثر از توانایی‌های ماده تاریخ در جذب گردشگر، می‌توان اقدامات عملیاتی زیر را انجام داد:

تدوین بروشورهای چندزبانه حاوی ترجمه و رمزگشایی ماده تاریخ‌ها: این بروشورها باید شامل متن ماده تاریخ، ترجمه آن به زبان‌های رایج گردشگران، روش محاسبه ابجد (به صورت ساده)، شرح مختصری از ارتباط ماده تاریخ با بنا و اطلاعات تاریخی و هنری مربوطه باشد. طراحی گرافیکی جذاب و استفاده از تصاویر باکیفیت، اثربخشی این بروشورها را افزایش می‌دهد.

ایجاد تورهای موضوعی موسوم به «مسیر ماده تاریخ»: این تورها می‌توانند توسط راهنمایان مجرب و آشنا به خوشنویسی، تاریخ هنر، و علوم ادبی برگزار شوند. مسیرها می‌توانند بر اساس منطقه جغرافیایی (مانند تور ماده تاریخ‌های اصفهان) یا بر اساس موضوع (مانند تور ماده تاریخ مساجد تاریخی) طراحی شوند. این تورها فرصتی برای تعامل مستقیم گردشگران با این عناصر و درک عمیق‌تر آن‌ها فراهم می‌آورند.

برگزاری کارگاه‌های آموزشی ساخت ماده تاریخ برای گردشگران: این کارگاه‌ها می‌توانند تجربه‌ای خلاقانه و یادگیری محور برای گردشگران فراهم کنند. شرکت‌کنندگان می‌توانند با مفاهیم ابجد و خوشنویسی آشنا شده و حتی سعی کنند ماده تاریخی برای یک اثر خیالی یا حتی نام خود بسازند. این نوع فعالیت‌ها، جنبه تعاملی و سرگرمی را به تجربه گردشگری اضافه می‌کنند.

حفاظت و مرمت کتیبه‌های آسیب‌دیده با استانداردهای بین‌المللی: بر پایه‌ی منشور گردشگری فرهنگی ایکوموس (ICOMOS, 2017) که به‌عنوان یک استاندارد بین‌المللی شناخته می‌شود و با ارائه یک چارچوب حفاظت از میراث فرهنگی در کنار توسعه گردشگری پایدار ترسیم شده است؛ برای اینکه ماده تاریخ‌ها بتوانند نقش خود را به درستی ایفا کنند، حفظ و نگهداری آن‌ها امری ضروری است. کتیبه‌های تاریخی اغلب در معرض آسیب‌های ناشی از عوامل محیطی، فرسایش یا حتی دست‌اندازی انسان قرار دارند. مرمت این کتیبه‌ها باید با دقت و با استفاده از روش‌های علمی و استانداردهای بین‌المللی انجام شود تا اصالت و زیبایی آن‌ها حفظ گردد. این امر نشان‌دهنده تعهد به حفظ میراث فرهنگی و افزایش ارزش آن برای نسل‌های آینده و گردشگران است.

استفاده از فناوری‌های نوین: توسعه اپلیکیشن‌های تلفن همراه که با اسکن ماده تاریخ، اطلاعات مربوطه (ترجمه، تاریخچه، نحوه محاسبه) را نمایش دهند. استفاده از واقعیت افزوده (Augmented Reality) برای زنده‌سازی نقش و مفهوم ماده تاریخ در فضای بنا.

آموزش راهنمایان گردشگری: برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی برای راهنمایان

گردشگری با محوریت ماده‌تاریخ، علوم قرائت کتیبه، خوشنویسی، و تاریخچه بناها. سرانجام، در پیوند با بازاریابی مقصد، نهادهای گردشگری می‌توانند تصاویر و ترجمه‌های تفسیری ماده‌تاریخ‌ها را در بروشورها، اپلیکیشن‌های راهنمای گردشگری و تورهای مجازی بگنجانند. این رویکرد، مطابق با راهبرد «مسیرهای فرهنگی-ادبی» (Cultural-Literary Routes)، باعث ایجاد برندینگ فرهنگی ویژه برای مقاصد تاریخی ایران می‌شود.

نتیجه‌گیری

ماده‌تاریخ، به‌عنوان آمیزه‌ای از هنر، تاریخ و هویت، ظرفیت قابل‌توجهی در توسعه گردشگری فرهنگی دارد. این کتیبه‌ها فراتر از یک شاخص تاریخی، گواه تمدن، اندیشه و ذوق گذشتگان‌اند و می‌توانند به عناصر کلیدی در خلق تجربه‌های غنی و به‌یادماندنی برای گردشگران تبدیل شوند. رمزگذاری سال ساخت در قالب شعر یا عبارت موزون، پیوندی مستقیم میان بازدیدکننده و بانی یا سازنده اثر ایجاد می‌کند؛ پیوندی که بعد انسانی و شخصی بنا را آشکار ساخته و تجربه‌ای ملموس از تاریخ به دست می‌دهد. این ویژگی، بازتاب‌دهنده سنت‌ها، باورها و فرهنگ بومی دوره‌ی ساخت بناست و برای گردشگرانی که به دنبال اصالت و هویت عمیق‌اند، جذابیتی ویژه دارد. با بهره‌گیری خلاقانه از ماده‌تاریخ‌ها در محصولات و خدمات گردشگری و هم‌زمان ادغام آن‌ها با برنامه‌های بازاریابی و حفاظت میراث، می‌توان جایگاه آن‌ها را به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از برند فرهنگی شهر یا منطقه تثبیت کرد. در شهرهایی با بافت تاریخی غنی، طراحی «تورهای ماده‌تاریخ» یا «مسیرهای کتیبه‌خوانی» می‌تواند نه‌تنها به جذب گردشگران تخصصی کمک کند، بلکه معرفی منسجم‌تری از هویت تاریخی و فرهنگی منطقه ارائه دهد. استفاده از رویکردهای بین‌رشته‌ای، تلفیق دانش تخصصی با مهارت‌های بازاریابی، و سرمایه‌گذاری بر آموزش و فناوری، مسیر بهره‌برداری کامل از ظرفیت این میراث‌گران‌بها را هموار می‌سازد و در نهایت، به حفظ و معرفی مؤثر بخش ارزشمندی از فرهنگ ایران منجر می‌شود. به‌منظور سنجش کارکردهای ماده‌تاریخ در توسعه گردشگری فرهنگی، پیشنهاد می‌شود مجموعه‌ای از شاخص‌های کمی و کیفی تعریف شود؛ از جمله میزان ماندگاری بازدید گردشگران پس از تعامل با ماده‌تاریخ، سطح و گستره بازنشر و بازتاب آن در رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، و نرخ بازگشت گردشگر برای بازدید مجدد یا شرکت در رویدادهای مرتبط. این شاخص‌ها می‌توانند مبنایی برای ارزیابی اثربخشی برنامه‌ها و راهبردها فراهم سازند. همچنین انجام برآورد اولیه از منافع اقتصادی ناشی از اجرای طرح‌های پیشنهادی - مانند سازمان‌دهی تورهای تخصصی ماده‌تاریخ، تولید و عرضه محصولات فرهنگی الهام‌گرفته از این کتیبه‌ها و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید برای راهنمایان محلی و هنرمندان بازآفرین طرح‌ها - می‌تواند علاوه بر تبیین ارزش فرهنگی، توجیه اقتصادی لازم برای جلب حمایت سیاست‌گذاران و سرمایه‌گذاران را نیز فراهم آورد.

منابع و مأخذ:

- ۱- آذرنوش، آذرتاش، (۱۳۷۴)، ابجد: در دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، جلد ۲، زیر نظر کاظم بجنوردی، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- ۲- آذر بیگدلی، ل. (۱۳۶۶). دیوان آذر بیگدلی، مصحح: دکتر حسن سادات ناصری و پرفسور غلامحسین بیگدلی، تهران: جاویدان
- ۳- جابری انصاری، حاج میرزا حسن خان (۱۳۷۸)، تاریخ اصفهان، تصحیح و تعلیق جمشید مظاهری، اصفهان: مشعل.
- ۴- دبیرسیاقی، م. (۱۳۹۰)، ماده تاریخ، تهران: سایه گستر.
- ۵- درخشان، م. (۱۳۶۴)، اشعار حکیم کسایی مروزی و تحقیقی در زندگانی. تهران: دانشگاه تهران.
- ۶- دهمشگی، ج؛ جانزاده، ع. (۱۳۶۶). جلوه‌های هنر در اصفهان. تهران: جانزاده.
- ۷- ذوالقدری، میمنت، (۱۳۷۶). واژه نامه هنر شاعری: فرهنگ تفصیلی اصطلاحات فن شعر و سبک‌ها و مکتب‌های آن، تهران: کتاب مهناز.
- ۸- صدری، مهدی (۱۳۷۸). حساب جمل در شعر فارسی و فرهنگ تعبیرات رمزی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- ۹- طاهر نصرآبادی، م. (۱۳۶۱). تذکره نصرآبادی، تهران: وحید دستگردی.
- ۱۰- مقدس، م. (۱۳۷۶ ش). «تاریخچه مختصر مسجد جامع بروجرد»، مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، تهران، ۱۳۷۶، ج ۵؛
- ۱۱- رفیعی مهرآبادی، ا. (۱۳۵۲)، تاریخ آثار ملی اصفهان، تهران: انجمن آثار ملی ایران.
- ۱۲- منشی ترکمان، ا. (۱۳۱۷)، ذیل تاریخ عالم‌آرای عباسی، تصحیح سهیلی خوانساری، تهران: کتابفروشی اسلامیة.
- ۱۳- نخجوانی، ح. (۱۳۴۳)، موادالتواریخ، تبریز: ادبیه.
- 14- UNESCO.(2015). *Heritage and tourism: A cultural perspective*. Paris: UNESCO Publishing.
- 15- UNWTO.(2018). *Tourism and culture synergies*. Madrid: World Tourism Organization. <https://doi.org/10.18111/9789284418978>
- 16- Herbert, D. T.(2001). *Literary places, tourism and the heritage experience*. *Annals of Tourism Research*, 28 (2), 312–333. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(00\)00048-7](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00048-7)
- 17- Richards, G., & Wilson, J.(2006). *Developing creativity in tourist experiences: A solution to the serial reproduction of culture?* *Tourism Management*, 27(6), 1209–1223. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.06.002>
- 18- Knoblich, G., Ohlsson, S., Haider, H., & Rumiati, R. I.(2022). *Solving performance as an indicator of epistemic engagement*. *Frontiers in Psychology*, 13, 839452. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.839452>

شعبه پژوهش‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی